

УДК 94(477)

Б. В. Куцак

СТАН МЕДИЧНОЇ ГАЛУЗІ НА ТЕРИТОРІЇ РАЙХСКОМІСАРІАТУ “УКРАЇНА” У 1941–1943 рр. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ОКУПАЦІЙНОЇ ПРЕСИ)

У статті розглянуто питання становища та функціонування медичної галузі на території Райхскомісаріату “Україна” на основі окупаційної україномовної преси. Охарактеризовано інформаційні можливості періодичної преси при висвітленні питання про стан медицини в даній окупаційній зоні. Визначено, що система охорони здоров'я була важливою для німецької окупаційної влади, оскільки вона спрямовувалася на підтримку та забезпечення мінімального рівня фізичного існування місцевого населення як робочої сили, задля забезпечення цивільного німецького населення (зокрема фольксдойче) та військових німецької армії.

Ключові слова: Райхскомісаріат “Україна”, медицина, окупаційна політика, захворювання, окупація, газета.

Нацистський окупаційний режим на території України залишається одним із найбільш складних та трагічних періодів вітчизняної історії, постійно привертає увагу дослідників. Проте аналіз окремих аспектів гітлерівської окупаційної політики перебуває на етапі свого становлення. Однією із таких упущених проблемних тем є становище медичної галузі на території Райхскомісаріату “Україна” у 1941–1943 рр.

В історіографії окреслена проблематика не знайшла належного висвітлення. Лише окремі вчені торкалися його епізодично. Так, В.Шайкан [1] і Т.Заболотна [2, с.7–43], характеризуючи повсякдення українців, зокрема міського населення Райхскомісаріату “Україна”, деяку увагу звертають на поширення інфекційних захворювань, що стало наслідком недосконалості системи медичного обслуговування, на санітарно-епідеміологічний стан загалом тощо. У рамках теми стану системи охорони здоров'я найбільш репрезентативним є комплекс досліджень С. Стельниковича [3; 4], зокрема монографія “Житомирсько-Вінницький регіон в умовах нацистської окупації (1941–1944 рр.)” [5]. Дослідник комплексно характеризує стан системи медичного обслуговування в межах генерального округу “Житомир” (на території “Житомирсько-Вінницького регіону”) як однієї із окупаційних адміністративно-територіальних одиниць Райхскомісаріату “Україна”. Отож аналіз історіографії засвідчує, що питання стану та функціонування медичної галузі в Райхскомісаріаті “Україна” є малодослідженим, що й обумовлює необхідність ґрунтовного дослідження заявленої теми.

Мета статті: проаналізувати особливості подачі інформації про стан медичної галузі на території Райхскомісаріату “Україна” в офіційній окупаційній пресі.

Із початком нацистської окупації на території Райхскомісаріату “Україна” розпочала виходити україномовна окупаційна преса. Вона виконувала насамперед роль рупора та пропагандиста німецької влади. Нині відомо про близько 75–91 назву україномовних газетних видань, які виходили на території окресленого регіону в другій половині 1941 – на початку 1944 рр. [6, с.60]. Важливе місце в системі періодики, яка контролювалася німецькою окупаційною владою, були локальні видання, які репрезентували той чи інший регіон та мали загалом вагомий вплив на формування уявлення населення. Місцеві періодичні видання функціонували завдяки підтримці, яку їй надавали німецька цивільна і військова влада, а також органи місцевого управління [7, с.15]. Загалом варто говорити про тенденцію до скорочення кількості періодичних видань через процес оптимізації та збільшення ефективності видавничої справи. Тому порівняно з довоєнним часом загальна кількість газет, яка виходила загалом в Україні, була меншою. Німецька влада прагнула через проведення повної централізації всіх газет доносити власну ідеологічну парадигму для підконтрольного населення.

Основні відомості про стан медичної галузі Райхскомісарату “Україна”, які представлені в окупаційній періодиці, знаходимо у звітах та зверненнях керівників генеральних округів, матеріалах спеціалізованих відділів окупаційної адміністрації. Так, у зв'язку з річницею німецької окупації Вінниці у місцевій газеті “Вінницькі вісті” від 22 липня 1942 р. була подана коротка інформація про стан системи медичного обслуговування міста. При цьому акцентувалася увага на тому, що вже впродовж серпня 1941 р. було відновлено майже всі медичні і санітарні установи міста, серед них 5 лікарень, 2 поліклініки, 1 туберкульозний диспансер та 9 медичних пунктів [8]. Крім того, у Вінниці було відновлено й діяльність навчальних закладів, які повинні були вирішувати кадрові проблеми медичної сфери. Такого роду інформація при умові фільтрування ідеологічних моментів дає нам можливість скласти цілісну картину стану речей у системі охорони здоров'я.

На території Дніпропетровської області станом на січень 1942 р. амбулаторно-лікувальна сітка була відновлена на 85 % [9]. А в місті Таращі Київської області станом на листопад 1942 року, тобто через рік нацистської присутності, було повідомлено про фактично повне відновлення діяльності лікарень та медустанов [10]. Періодика також дозволяє отримати відомості про кількість працюючих у медицині. Наприклад, у місті Полтаві станом на лютий 1942 року працювало 534 медичних працівники, у тому числі – понад 150 лікарів [11].

Зрозуміло, що відповідну статистику, базовану на повідомленнях окупаційної преси, необхідно сприймати вкрай критично, оскільки періодичні видання мали проводити серед місцевого населення

пропаганду гітлерівських порядків, цілком можливим могло бути завищення ряду показників, які характеризують сферу медичного забезпечення окупованої території.

Серед важливих завдань окупаційної влади в медичній сфері також стало відкриття мережі аптек. У місті Вінниці першу аптеку було відкрито в серпні 1941 р. У липні 1942 р. В місті вже діяло 57 аптек [12]. Разом з тим було організовано базу хірургічного інструментарію, аптечну майстерню, аналітичну лабораторію, реактивний магазин, який постачав реактиви та посуд медичному інституту, медичному технікумові, лабораторіям Вінницької області.

Однак кількість вказаних інституцій, відкритих на базі відповідних радянських закладів, була значно меншою від довоєнних показників. Окрім того, це в основному було характерним для великих міст і містечок. Тому важливим є аналіз становища медичної галузі в сільській місцевості. Німецька влада, встановивши окупаційний режим на території України, відновлювала практично всі сфери життєдіяльності людини на основі та за прикладом вже існуючої радянської моделі. Окупанти забезпечували сільське населення медичною допомогою за принципом дільничної медицини. Тут вкрай гостро постала проблема нестачі краєвих лікарів, оскільки фактично весь медперсонал концентрувався в середніх та великих містах [13]. У той же час лікарським персоналом сільська місцевість забезпечувалися з числа лікарів, які залишилися на селі, та надсиланням на село лікарів із міста. Так, до 30 грудня 1941 р. із м. Дніпропетровська до сільської місцевості були відряджені 53 лікарі, з яких 3 хірурги високої кваліфікації [9]. Проте на загальний стан речей це суттєво не впливало через малу кількість персоналу та велику кількість хворих на одного лікаря. Крім того, не існувало системи стимулюючих факторів, які б сприяли переїзду кваліфікованих лікарів до сільської місцевості. Тому розподіл відбувався в наказному порядку. Через таку ситуацію стан медичної галузі щодо забезпечення працівниками був на вкрай низькому рівні, що відповідно впливало на рівень допомоги хворим в окремо взятих регіонах.

Частково проблему медперсоналу вирішували випуском студентів-лікарів, які повинні були заповнити прогалини у кадровому забезпеченні медичних установ, у тому числі й у сільській місцевості [14]. Таким же чином вирішували проблему браку лікарів у Житомирі, де було організовано фармацевтичну і стоматологічну школи [15]. У Черкасах у 1941–1942 навчальному році медична школа випустила 90 фельдшерів, які відразу були перекинуті в регіони, де була найбільш гостра потреба у медпрацівниках [16]. Вирішення проблеми кадрів таким чином було малоєфективним через брак практичного досвіду в молодих спеціалістів. Саме тому німці постійно практикували і проводили курси підвищення кваліфікації для лікарів, що мало підняти загальний рівень професіоналізму спеціалістів.

3-поміж проблем можна назвати питання нестачі медикаментів та взагалі відсутність системи їх постачання та перерозподіл між аптекоуправліннями. Ситуація знову ж таки погіршувалася: усе залежало від територіальної віддаленості, від кількості жителів у населених пунктах. Нестача медикаментів штучно створювала умови для їх подорожчання через дефіцит. Зрозуміло, що ці фактори додатково поглиблювали складну ситуацію в системі охорони здоров'я в Райхскомісаріаті "Україна".

Враховуючи складний стан у медицині в сільських місцевостях, відсутність досвідчених медичних спеціалістів, високу вартість ліків, місцеве населення почало все частіше звертатися до народної медицини. Місцеві знахарі почали масово користуватися попитом, оскільки мали знання щодо використання рослин у лікуванні. Проте у випадку складних захворювань народна медицина часто не спрацювала через неправильне діагностування причини та суті захворювання. Людина, яка самостійно визначала, що в неї болить і яким чином це лікувати, могла прийняти часто доволі хибне рішення. У періодичній пресі ми знаходимо спеціальні замітки про застереження щодо самовільного лікування, яке може привести до фатальних наслідків [17]. Разом з тим знаходимо й інформацію про надання корисних порад, які необхідно дотримуватись при виборі та використанні лікарських рослин.

У поодиноких випадках в окупаційній періоді знаходимо інформацію про порядок забезпечення медичною допомогою різних категорій робітників, зокрема в м. Білій Церкві [19].

Загалом стан медичної галузі в Райхскомісаріаті "Україна" залежав від різних факторів. По-перше, це швидкість передачі повноти влади від військової до цивільної адміністрації. Така ситуація характерна для початку окупаційного періоду. По-друге, це близькість фронту. Можемо прослідкувати вплив цього фактору на початку війни, коли нацисти швидко просувались територією України, та коли почався процес контрнаступу радянської армії територією України. По-третє, це цілі, які стояли перед німецькою владою на конкретно взятий момент часу. Це могло, наприклад, проявлятися через локалізацію епідемій та інших захворювань, для чого залучали більше ресурсів, адже це загрожувало і самим окупантам.

Уся українськомовна окупаційна преса була жорстко централізована в плані подачі новин та інформації про діяльність влади. Окрім того, що періодика була практично єдиним каналом впливу на населення та можливість спілкування з ним, перед нею стояли чіткі функції по вирішенню локальних проблем регіону. Централізація чітко простежується в аспекті розповсюдження одночасно по усіх газетах однотипної інформації, зокрема щодо набору до фахових медичних навчальних закладів [20], про боротьбу із захворюваннями [18; 21], заходи щодо дезінфекції [22], боротьбу із висипним тифом тощо [23; 24; 25].

Така подача "необхідної" для населення інформації відбувалося не з причини бажання просвіти чи збільшення обізнаності громадян, а з метою запобігання поширенню епідемій, які негативно впливали на загальне становище німецької армії й цивільних працівників окупаційних установ. Виникнення масових епідемій породжувало в нацистів великі труднощі, особливо під час локалізації поширення хвороб та лікування різних захворювань. Це частково пояснюється тим, що система медичних закладів та забезпечення їх кваліфікованим персоналом була практично зруйнована під час відступу радянських військ та вступу німецької армії на території України. Німецька окупаційна влада не поспішала в умовах війни

займатись відбудовою системи медицини на належному рівні. Це пояснюється також тим фактором, що гітлерівці виконували завдання поступового винищення слов'янського населення з метою подальшого заселення загарбаної території німцями.

Таким чином, окупаційна преса подає значний пласт інформації, яка дозволяє скласти чітке уявлення про стан медицини в Райхскомісаріаті "Україна". Уся система охорони здоров'я була спрямована на мінімальне забезпечення фізичного існування населення як робочої сили на користь Райху. Звичайно, варто критично відноситись до будь-яких джерел, у тому числі і до преси, яка була каналом відображення офіційної позиції нацистів. У такому разі необхідно проводити чітку грань між реальним станом справ та уявним, яким його німці хотіли показати населенню.

Джерела та література:

1. Шайкан В. Повсякдення українців у роки німецької окупації. 1941–1944 / В.Шайкан. – К.: ПП Наталя Брехуненко, 2010. – 80 с.
2. Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI ст.: історичні нариси. Кн. 2 / [редкол: В.А. Смолій (голова), Г.В. Боряк, Ю. А. Левенець та ін.]. – К.: Наукова думка, 2011. – 943 с.
3. Стельникович С. В. Санітарно-епідеміологічний стан на території Житомирського генерального округу / С. В. Стельникович // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя, 2014. – Вип. 40. – С. 151–154.
4. Стельникович С. Медичне обслуговування на території генерального округу Житомир (друга половина 1941 – початок 1944 рр.) / С. Стельникович // Волинські історичні записки: зб. наук. праць. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2013. – Т. 11. – С. 5–12.
5. Стельникович С. В. Житомирсько-Вінницький регіон в умовах нацистської окупації (1941 – 1944 рр.) / С.В.Стельникович. – Житомир: Вид. О.О.Євенок, 2015. – 592 с.
6. Черняков Б. Окупаційна преса Райхскомісаріату Україна: розбудова і функціонування (1941 – 1943 рр.) / Б.Черняков // Наук.зап. Ін-ту політ. і етнонац. дослідж. – 2006. – Вип. 31. – С. 51 – 68.
7. Михайлюк М. Агітаційно-пропагандистська діяльність органів німецької окупаційної влади серед населення України (1941-1944 рр.) / М.Михайлюк: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Національний ун-т "Києво-Могилянська академія". – К., 2006. – 20 с.
8. Вінницькі вісті. – 1942. – 22 липня.
9. Дніпропетровська газета. – 1942. – 17 січня.
10. Відродження. – 1942. – 28 листопада.
11. Дніпропетровська газета. – 1942. – 7 лютого.
12. Вінницькі вісті. – 1942. – 22 липня.
13. Вісті для українських селян. – 1942. – 15 жовтня.
14. Дніпропетровська газета. – 1942. – 29 травня.
15. Волинь. Часопис для Волині. – 1942. – 26 липня.
16. Волинь. Часопис для Волині. – 1942. – 13 серпня.
17. Дзвін волі. – 1943. – 28 січня.
18. Нова доба. – 1942. – 21 червня.
19. Дзвін волі. – 1943. – 22 липня.
20. Голос Дніпра. Херсонський щоденник. – 1942. – 14 серпня.
21. Голос Волині. – 1942. – 6 червня.
22. Голос Волині. – 1942. – 25 лютого.
23. Маріупольська газета. – 1942. – 19 березня.
24. Дзвін волі. – 1942. – 8 листопада.
25. Дніпропетровська газета. – 1942. – 15 березня.

Kytsak B. V. State healthcare industry on the territory Reichskommissariat "Ukraine" in 1941-1943 (based on the occupation of the press)

Issues of condition and operation of the healthcare industry on the territory of Reichskommissariat "Ukraine" are considered in this article on the basis of the occupation Ukrainian-language press. The information abilities of the periodical press in covering the question of the state of medicine in this occupation zone are characterized. It was determined that the health care system was essential to the German occupation authorities, since it was aimed to provide and support a minimum level of physical existence of the local population as a workforce, and also to maintain civilian German population (in particular Volksdeutsche) and the German army military.

Key words: Reichskommissariat "Ukraine", medicine, occupation policy, disease, occupation, newspaper.

Кицак Б. В. Состояние медицинской отрасли на территории Райхскомисариата "Украина" в 1941-1943 гг. (по материалам оккупационной прессы)

В статье рассмотрены вопросы состояния и функционирования медицинской отрасли на территории Райхскомисариата "Украина" на основе оккупационной украиноязычной прессы. Охарактеризованы информационные возможности периодической печати при освещении вопроса о состоянии медицины в данной оккупационной зоне. Определено, что система здравоохранения была важной для немецкой оккупационной власти, поскольку она направлена на поддержку и обеспечение минимального уровня физического существования местного населения как рабочей силы, для обеспечения гражданского немецкого населения (в частности фольксдойче) и военных немецкой армии.

Ключевые слова: Райхскомисариат "Украина", медицина, оккупационная политика, заболевания, оккупация, газета.